

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ НЕТРАДИЦІЙНИМИ СПОСОБАМИ, У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Севастьянова А.Ю., Пшенічнова З.І.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті надано визначення поняття нетрадиційних засобів доказування. Проаналізовані думки вітчизняних науковців щодо можливості використання доказів, отриманих нетрадиційними засобами. Висвітлені питання щодо обізнаності учасників кримінального провадження, які здійснюють досудове розслідування, у сфері нетрадиційного доказування. Наведений досвід країн, де можливість застосування окремих видів нетрадиційних засобів доказування закріплена на законодавчому рівні. Керуючись даними досліджень та наукових обґрунтувань, в роботі пропонуються шляхи вирішення проблемних питань, пов'язаних з використанням нетрадиційних засобів доказування.

Ключові слова: докази, нетрадиційні засоби доказування, гіпноз, одорологія, поліграф.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку кримінальної процесуальної науки спостерігається розробка нових нетрадиційних засобів доказування, що зумовлено тенденціями розвитку злочинності, модифікацією вже відомих злочинів і появою нових видів та способів їх вчинення. Не випадково увага слідчих все більше звернена у бік кардинального та докорінного оновлення системи прийомів боротьби зі злочинністю та способів отримання доказів у кримінальному провадженні шляхом оснащення органів досудового розслідування відповідними засобами, які не мають аналогів у минулому. Хоча в деяких провідних країнах вже активно визнають та використовують нетрадиційні засоби доказування, в Україні відсутня правова регламентація можливості їх застосування у кримінальному провадженні. Це і зумовлює актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема допустимості доказів, отриманих шляхом використання певних видів нетрадиційних засобів доказування, досліджувалась деякими вітчизняними науковцями: В. Ю. Калугіним, Т. В. Авер'яною, В. Ю. Шепітьком, В. О. Коноваловою, К. В. Беляєвою, О. А. Борідько, С. Г. Качуріним, С. О. Книженко, О. В. Лускатовим, Є. І. Макаренком. Проте зазначені питання

і досі залишаються актуальними для обговорень, дослідження шляхів їх вирішення тривають, що й зумовлює необхідність їх подальшої розробки.

Виокремлення невирішених раніше частин основної проблеми. У вітчизняній теорії та практиці досі залишається невирішеним питання щодо допустимості доказів, які отримані нетрадиційними способами, особливості та порядок їх перевірки. Нагальною проблемою є розуміння механізму отримання таких доказів, а також можливості його законодавчої регламентації в національному законодавстві.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення та аналіз існуючих наукових розробок щодо визначення допустимості доказів, які отримані нетрадиційними способами, у кримінальному провадженні та встановлення перспектив подальшого розвитку теорії нетрадиційних засобів доказування, знаходження шляхів для можливості їх застосування на практиці уповноваженими на те суб'єктами.

Викладення основного матеріалу дослідження. Інститут доказування у кримінальному провадженні справедливо вважають одним із найважливіших. Доказуванням називають розумову та практичну діяльність учасників процесуальних відносин, що полягає у збиранні, перевірці

та оцінці доказів з метою встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження. Метою даного інституту є встановлення істини у конкретній справі і вирішення спору між сторонами. Невід'ємними складовими доказування є діяльність уповноважених осіб, врегульована процесуальним законодавством (процесуальна форма) та пізнавальна діяльність, яка відповідає законам логіки [10, с. 128].

Кожна частина процесу доказування неодмінно супроводжується висунанням та побудовою версій, моделюванням подій на основі зібраних доказів. Зазначений процес є доволі складним, але вкрай необхідним задля успішного виконання завдань кримінального провадження.

За останні роки злочинність, озброєна найсучаснішими технологіями та досягненнями у різноманітних наукових галузях, виходить на вищий рівень, що вимагає від криміналістики постійного вдосконалення своїх методів та прийомів. Значно розширився фронт криміналістичних досліджень, з'являються нові наукові напрями. Криміналістика безперервно збагачується новими даними, цікавими гіпотезами і концепціями, що відносяться до всіх основних галузей її проблематики. Серед них є і нетрадиційні методи, застосування яких є мало дослідженим, а результати досить сумнівними, що викликає постійні суперечки серед науковців [1, с. 142].

Якщо традиційним способом доказування в справах вчених приділяється багато уваги, то питання нетрадиційних, навпаки, майже не досліджені, принаймні у вітчизняній науковій спільноті.

Варто зазначити, що в криміналістиці поняття «нетрадиційні методи розслідування» з'явилося в кінці 80-х років минулого століття. Під такими методами розуміють прийоми та засоби, які використовуються лише для вираження одиничних ситуацій з метою розслідування злочину [3, с. 197].

Приділяючи увагу сьогоденному рівню розвитку науки, можна більш детально розтлумачити це поняття як знання та методи, що спираються на дослідження природничих, технічних та суспільних наук, які не є традиційно визнаними та загальновідомими, але можуть стати ефективними та перспективними засобами отримання інформації, яка має важливе значення для кримінального провадження.

Дискусії щодо даного питання існували завжди, ще з самого початку винаходження та застосування нетрадиційних засобів отримання доказів. Одні науковці наполягали на тому, що науково необґрунтовані методи не можна застосовувати при криміналістичному дослідженні, інші ж звертали увагу на випадки, коли всі загальновідомі методи отримання доказів вичерпано, а розслідування ще не зрушило з «мертвої точки», в такому випадку нічого не залишається, крім звернення до нестандартних засобів доказування.

Звичайно, на доказах, зібраних таким шляхом, не можна повністю ґрунтувати свої висновки, але це дозволяє хоча б зрозуміти реальний хід подій, які стали причиною негативних наслідків. Велика кількість практичних працівників навіть вважають, що докази, зібрані нетрадиційним шляхом, мають значно більше ваги.

На думку С. І. Макаренка, нетрадиційні методи – це «такі знання та методи, які ще не здобули

достатнього визнання і поширення, їх не можна віднести до загальнонаукових у науці, усталених і впроваджуваних у практику. Тому нетрадиційні криміналістичні знання і методи можна визначити як такі, що не здобули достатнього визнання в теорії криміналістики та впровадження в практику і які криміналістика пристосовує й використовує у своїх цілях для розкриття та розслідування злочинів... Якщо в основі наукових криміналістичних знань лежать філософські, то в основі нетрадиційних – звичайні, донаукові практичні знання. Це спеціалізовані форми людської практики пізнання світу, досвід, який має вплив на науку, а також інші форми знання» [7, с. 247-248].

З метою з'ясування поінформованості працівників правоохоронних органів щодо видів нетрадиційних засобів та їх можливостей, а також ступеня і напрямів використання ними цих засобів у практичній діяльності та оцінки їх ефективності О. В. Лускатовим було проведено анкетування. Більшість респондентів (86%) у цілому обізнані з нетрадиційними засобами. При цьому ступінь їх поінформованості щодо різноманіття нетрадиційних засобів становить: біолокації – 17%; голографії – 6%; одорології – 43%; яснобачення – 49%; біоритмології – 9%; дерматогліфіки – 9%;

поліграфа – 63%; гіпнозу – 49%; кінесики – 14%; телепатії – 31%. Водночас під час розслідування та розкриття злочинів використання нетрадиційних засобів не набуло широкого розвитку. У практичній діяльності їх використовували лише 17% респондентів, у тому числі: одорології – 3%, яснобачення – 9%, поліграф – 9%, кінесику – 6% [6, с. 103].

Наведений вище перелік не є вичерпним, через динаміку відносин у цій сфері в будь-який момент можуть з'явитися й нові засоби доказування. Деякі з перелічених є більш дослідженими, розвиненими, науково обґрунтованими та адаптованими для широкого використання їх на практиці.

Слід наголосити на позитивному ставленні практичних працівників до використання нетрадиційних засобів у кримінальному провадженні, що зумовлено розумінням того, що будь-яка криміналістично значуща інформація здатна наштовхнути на пошук слідів, встановлення особи злочинця та обставин події. Але доки цей прийом не буде прийнятий практикою як робочий та постійний, його використання можливе лише для вирішення одиничних слідчих ситуацій з метою розслідування кримінального правопорушення.

Загальними умовами використання нетрадиційних методів є: 1) недостатність інформації, зібраної під час проведення досудового розслідування для розкриття кримінального правопорушення; 2) залучення відповідних фахівців; 3) неупередженість використання таких методів; 4) відомості, отримані нетрадиційними методами розслідування злочинів не можуть бути визнані доказами у кримінальному провадженні, а виступають лише як орієнтуюча інформація [5, с. 374].

Через конституційне визнання Україною прав і свобод особи на рівні міжнародно-правових стандартів дуже вагомими постають загальногуманні засади діяльності учасників кримінального провадження, які здійснюють досудове розслі-

дування. Виявлення доброї волі особи закріплено у ст. 28 Конституції України, де зазначено, що «жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідженням», ця ідея повинна відбиватися у кожному можливому засобі отримання доказів.

На підтримку застосування нетрадиційних методів доказування виступила О. Р. Росинська, яка нагадала, що початок використання практично будь-якого нового нетрадиційного методу в криміналістиці та судовій експертизі, як правило, викликає сумніви щодо його наукового обґрунтування, і противники будують свої заперечення на явних помилках його використання. Проте в міру заглиблення та інтеграції знань у сферу розкриття та розслідування злочинів ці засоби і методи перетворюються, розробляються нові «власно криміналістичні» методики застосування, вивчаються їх можливості у сфері доказування. З плином часу вони перестають називатися нетрадиційними та стають невід'ємною частиною криміналістики [2, с. 121].

Окрему увагу варто приділити тим нетрадиційним засобам доказування, які активно почали входити у практику застосування в ході розслідування кримінальних правопорушень, зокрема, поліграфу, який є методом інструментальної діагностики емоційного напруження людини. Поліграф являє собою пристрій, призначений для одночасної реєстрації кількох фізіологічних процесів (дихання, температура тіла, тиск, біотопи мозку, частота серцебиття тощо) на слова-подразники. В деяких зарубіжних країнах (наприклад, США, Германия, Франція) він використовується задля розуміння того, коли особа говорить неправду. В Україні послуги по детекції брехні почали надавати з 1998 р.

Поліграф вирізняється серед інших засобів тим, що його дієвість доведена, науково обґрунтована, принцип роботи пояснений дослідженням внутрішньо-психічного ставлення організму до провокаційних запитань. Його прихильники спираються на те, що реакції організму в цілому не піддаються свідомому контролю людиною, досліджувати результати його роботи може особа, яка має певну базу знань – поліграфолог.

За час проведення експерименту з використання поліграфа, який тривав з 2000 р. до весни 2002 р., правоохоронці за допомогою пристрою розкрили 119 тяжких злочинів, в тому числі викрадення дитини, 40 вбивств, 15 розбійних нападів, розшукали шестеро злочинців та чотирьох зниклих безвісти громадян. На теперішній час поліграф вже більше 12 років використовується у Львівському юридичному інституті. Поліграфологи інституту багаторазово надавали допомогу у проведенні поліграфічних тестувань осіб, стосовно яких розпочато кримінальне провадження. Загалом було проведено вже понад 3000 тестувань за різними напрямками. Інститут також надає допомогу громадянам при вирішенні проблем приватного характеру [9, с. 275].

Багато науковців заперечують доцільність застосування даного засобу доказування, наголошуючи на тому, що навіть якщо вважати методики проведення вимірювань більш-менш досконалими, процес оцінювання результатів поліграфічним щоразу матиме суб'єктивний характер, адже:

1) кожна людина індивідуальна і по-своєму реагує на подразник-запитання; 2) обставини події, щодо яких від осіб будуть намагатися отримати певну інформацію, завжди відмінні від обставин інших подій, навіть доволі схожих, що унеможливує повну типізацію всіх запитань; 3) люди по-різному можуть розуміти зміст запитань.

Наступним нетрадиційним засобом доказування, який використовується у деяких зарубіжних країнах, є гіпноз. Це короточасний стан уваги на певному предметі за повного ігнорування всього іншого, який викликається сторонньою людиною, в якому можуть спонтанно виникати феномени (зміни свідомості та пам'яті) у відповідь на об'єкт концентрації – голос гіпнолога, з'являються реакції, які не були властиві в звичайному стані особи.

Допустимість гіпнозу як одного із засобів встановлення істини при розслідуванні кримінального правопорушення бентежить тим, що гіпноз, який цілком базується на навіюванні, є «вторгненням» гіпнотизера в людську свідомість та активним впливом на неї. Виходячи з того, що вплив є обов'язковою умовою спілкування як взаємодії, у слідчій практиці постає питання про застосування його у рамках положень закону, що забороняють обман, фальсифікацію, приниження людської гідності, ущемлення законних прав та інтересів [1, с. 143].

Закордоном гіпноз застосовують доволі часто, зокрема, його було використано в низці гучних справ. Так, наприклад, у частині допиту Альберта Десалво, відомого як Бостонський душитель, під гіпнозом він описав вбивство Евелін Корбін, пригадавши подробиці, в тому числі стосовно її здоров'я, які вона називала при розмові з ним. Гіпноз дав поштовх і розслідуванню по справі Теодора Банді, визнаного винним у вбивстві більш ніж 30 жінок. Свідок Ніта Нері, яка бачила вбивцю, проте не встигла його роздивитись, у стані гіпнозу безпомилково вказала на його фото серед багатьох інших осіб [1, с. 143].

Отже, цей засіб, як показала практика, є досить дієвим, але для його застосування необхідно законодавчо закріпити процедуру проведення та допустимість показань, наданих у стані гіпнозу. Серед рекомендацій проведення виокремлюють: цивільну форму одягу гіпнолога; відсутність попереднього знайомства між ним та особою, до якої застосовують даний засіб; обов'язкову наявність згоди цієї особи; відеофіксацію; медичний аспект – відсутність протипоказань для здійснення цієї процедури. Але ж ми можемо стикнутися з низкою проблем, адже ніхто не в змозі стовідсотково стверджувати, що гіпнолог неупереджений щодо кримінального провадження і не примушує особу в цьому стані говорити те, що хоче від нього почути. Важко також перевірити професійність гіпнолога, глибину його знань.

Ще одним нетрадиційним засобом доказування, на якому слід окремо зупинитися, є одорологія, що являє собою певну систему науково розроблених засобів виявлення, вилучення, збереження та дослідження слідів запаху з метою подальшого їх використання для вирішення завдань кримінального провадження. Вона заснована на генетично зумовленій індивідуальності запаху людини. Виокремлюють кінологічну та інструментальну одо-

рологію. В кінологічній як аналізатор пахучих речовин використовується орган нюху службового собаки, який робить вибірку людей за пробами їх пахучих речовин з повітря приміщень, де вони перебували хоча б 10-15 хвилин. Для надійної одорологічної вибірки достатньо декількох десятків кубічних міліметрів повітря з молекулами пахучих речовин, які взяті з людини або пахучого сліду. В інструментальній як аналізатори застосовуються фізико-хімічні прилади, які здатні виявляти спектр пахучих речовин, реєструвати його у вигляді ольфактограми і детектувати з високою чутливістю окремі компоненти запаху [4, с. 304].

Як зазначає В. Ю. Калугін, працівники правоохоронних органів найбільш обізнані з можливостями застосування для розслідування одорології, гіпнозу та поліграфа, їх же вони вважають найефективнішими нетрадиційними засобами. Не дивно, що вчені приділяють саме їм найбільшу увагу, адже саме наукові знання та дослідження можуть стати базисом для запровадження таких засобів на практиці [3, с. 197].

Основною проблемою використання нетрадиційних засобів доказування та визнання доказів, отриманих за їх допомогою, допустимими, залишається відсутність законодавчо закріпленого механізму або принаймні хоч якоїсь вказівки на можливість їх застосування у кримінальному провадженні. Тому доцільно було б закріпити у КПК України у разі використання всіх традиційних способів збирання доказів, можливість застосування нетрадиційних, проте за наступних умов: 1) можливість їх проведення певною категорією осіб, які пройшли спеціальне навчання та/або мають медичну та юридичну освіту; 2) добровільність особи, щодо якої можуть бути застосовані такі засоби, тобто особа має надати письмову згоду на їх проведення; 3) недопустимість завдання шкоди особі, щодо якої застосовуються такі засоби; 4) застосування цих методів

до психічно та фізично здорових людей; 5) використання відеозапису при застосуванні таких засобів для унеможливлення зловживання з боку уповноважених службових осіб.

Висновки. Використання кожного конкретного нетрадиційного засобу збирання доказів залежить від його наукового обґрунтування. Доки не буде підтверджено достовірність такого засобу, отримана інформація не має процесуальної доказової перспективи та її можна використовувати лише як орієнтуючі знання, тобто лише як джерело оперативної, а не процесуальної інформації. Критерієм допустимості такої інформації може бути лише її повна перевірка та підтвердження в сукупності з іншими допустимими доказами. Тому на даному етапі розвитку це скоріше факультативні, ніж обов'язкові засоби збирання доказів у кримінальному провадженні.

Найбільш детально в роботі розглянуто такі нетрадиційні засоби отримання доказів, як застосування поліграфа, гіпнозу та одорології. Ми зупинилися на них, бо саме вони активно починають застосовуватися в Україні, тому потребують детального дослідження та аналізу.

Результати впровадження низки нетрадиційних засобів отримання доказів у зарубіжній практиці вражають, тому, на нашу думку, їх цінність є безспірною. Вважаємо за необхідне встановити можливість їх застосування у разі використання всіх традиційних методів доказування у кримінальному провадженні. Зрозуміло, що неможливо закріпити в законі дозвіл на використання абсолютно всіх нетрадиційних засобів доказування, адже наука і суспільство не стоять на місці і з кожним днем можуть з'являтися нові їх види, теорії та обґрунтування особливостей їх застосування, але ж встановити загальний механізм та умови, що нададуть можливість використання окремих, найбільш досліджених, засобів доказування, на наш погляд, є необхідним.

Список літератури:

1. Беляєва К. В. Нетрадиційні методи розслідування злочинів. Гіпноз / К. В. Беляєва // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 3. – С. 142-146.
2. Борідько О. А. Перспективи розвитку нетрадиційних методів у криміналістиці / О. А. Борідько, Є. І. Оржинська // 20. – 2013. – С. 119-122.
3. Калугін В. Ю. Нетрадиційні спеціальні знання як засоби отримання значимої для розслідування інформації / В. Ю. Калугін // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 4. – С. 196-199.
4. Качурін С. Г. Нетрадиційні криміналістичні засоби і методи в розслідуванні злочинів: можливості використання / С. Г. Качурін // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2013. – № 26. – С. 302-311.
5. Книженко С. О. Актуальні питання використання нетрадиційних методів розслідування злочинів / С. О. Книженко, С. М. Сергеева // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 372-375.
6. Лускатов О. В. Використання окремих нетрадиційних засобів для отримання криміналістично значущої інформації / О. В. Лускатов, Т. О. Лускатова // Криміналістичний вісник. – 2013. – № 19. – С. 101-107.
7. Макаренко Є. І. Використання в розслідуванні злочинів нетрадиційних методів і знань природознавчих наук / Є. І. Макаренко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 2. – С. 246-255.
8. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина / В. М. Тертишник. – Київ: Правова єдність, 2014. – 440 с.
9. Ткаченко Р. В. Поліграф як нетрадиційний засіб розслідування злочинів / Р. В. Ткаченко // Інновації в юридичній науці та правозастосовчій практиці: «Актуальна юриспруденція». – 2014. – С. 274-278.
10. Харитонов Є. О. Цивільний процес України / Є. О. Харитонов. – Київ: Істина, 2012. – 472 с.

Севастьянова А.Ю., Пшеничнова З.И.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ, ПОЛУЧЕННЫХ НЕТРАДИЦИОННЫМИ СПОСОБАМИ, В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация

В статье дано определение понятия нетрадиционных средств доказывания. Проанализированы мысли отечественных учёных о возможности использования доказательств, полученных нетрадиционным способом. Изложен вопрос, касаемый уровня знаний участников уголовного производства, которые осуществляют досудебное расследование, в сфере нетрадиционного доказывания. Приведен опыт стран, в которых возможность использования отдельных видов нетрадиционных средств доказывания закреплена на законодательном уровне. Основываясь на приведённых исследованиях и научных обоснованиях, в работе предлагаются пути решения проблемных вопросов, связанных с использованием нетрадиционных средств доказывания.

Ключевые слова: доказательства, нетрадиционные средства доказывания, гипноз, одорология, полиграф.

Sevastyanova A.Y., Pshenichnova Z.I.

Yaroslav Mudryi National Law University

PROBLEMS OF USING OF EVIDENCE OBTAINED IN NON-TRADITIONAL WAY IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary

The authors defined the concept of non-traditional methods of proof. The article analyzes the thoughts of Ukrainian scientists on the possibility of using evidence obtained in non-traditional way. The issue of the level of knowledge of participants of criminal proceedings, which carry out pre-trial investigation, in the field of non-traditional evidence, is outlined. The experience of countries in which the use of certain types of non-traditional methods of proof was fixed at the national legislation was given. Based on the above studies and scientific justifications, the study provides ways to solve the problem issue.

Keywords: evidence, non-traditional methods of proof, hypnosis, otology, polygraph.